

Мендибаев Н.

**АЗЫРКЫ МЕЗГИЛДЕГИ АЙЫЛДЫК ҮЙ-БҮЛӨНҮН ӨЗ КЕЛБЕТИН
ӨНҮКТҮРҮҮДӨГҮ АЙРЫМ ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ
(Социологиялык талдоо)**

N. Mendibaev

**SOME FEATURES IN THE DEVELOPMENT OF SOCIO-CULTURAL PORTRAIT
OF CONTEMPORARY RURAL FAMILY
(Sociological analysis)**

УДК: 316.323

Бул макалада азыркы мезгилдеги айылдык үй-бүлөнүн өз келбетин өнүктүрүүдөгү айрым өзгөчөлүктөрү социологиялык талдоого алынат.

This article discusses some feature of the rural family as a social institution change its social functions, despite the serious socio-economic and socio-cultural changes in society.

Азыркы мезгилдеги айылдык үй-бүлө өз турпатын өзүнүн өнүгүүсүн, өткөрүп жаткан мезгил шарттарынын өзгөчөлүктөрүнө ылайык өнүктүрүүдө бул болсо коомдун өзгөрүү шартында анын социалдык институт катары өз өзгөчөлүктөрүн калыптандырат.

Үй-бүлө социологиясынын баштоочусу болгон советтик илимпоз-социолог А.Г. Харчевдин үй-бүлөгө берген аныктамасы бир топ мезгилден бери традициялуу болуп келүүдө. Үй-бүлө дегенде илимпоз “коом үчүн калктын физикалык жана руханий көбөйүү муктаждыгы менен шартталган, турмуш-тиричилигинин жалпылыгын жана өз-ара моралдык жоопкерчилигин жана социалдык зарылчылыгын, мүчөлөрү нике аркылуу жана туугандык мамилелер менен өз ара байланышкан жубайлардын ортосундагы, ата-эненин жана балдардын ортосундагы өз-ара мамилелери катары болгон кичинекей социалдык топтун конкреттүү тарыхый формасын” түшүнгөн [1].

Азыркы социологияда үй-бүлөнүн аныктамасы түп тамырынан өзгөрүүдө. Азыркы мезгилдин белгилүү америкалык илимпоздору Д.Олсон жана Дж.Де.Фрейндердин аныктамасы боюнча үй-бүлө - бул “эки же үч же андан көп адамдар бири-бирине карата милдеттенме алуусу жана алар интим каражаттарды, чечим кабыл алууну жана баалуулуктарды бөлүшкөндөр [2]. Келтирилген аныктамадан көрүнүп тургандай, “үй-бүлө” деген түшүнүктүн өзү батыштын маданиятында көз көрүнө өзгөрүүгө дуушар болгон, ал чындыгында адамдардын ортосундагы өз ара мамилелердин ар түрдүү тибин анын ичинде - бир жыныстагы мамилелерди да өз ичине камтыйт. Мындай аныктамада үй-бүлө субъективдүү түрдө инсан өзү “менин үй-бүлөм” деп ойлогон адамдарды өзүнө камтыйт. Бул учурда чындыгында үй-бүлө менен үй чарбасынын ортосундагы окшоштук пайда болот.

М.М.Плоткиндин пикири боюнча “...айылдык үй-бүлө бул өзү менен кошо өтө ар тараптуу белгилерди жана сапаттарды алып жүрүүчү өзгөчө

социалдык жана педагогикалык кубулуш: бир тарабынан, айыл тиричилигинин жана ага тиешелүү менталитеттин салт болуп калган эски консерватизми менен; экинчи тарабынан - шаарга караганда жаратылыш менен бекем байланыштыгы жана жер менен иштөө аркылуу бир топ чектелгендиги, жашоонун жана тиричиликтин туруктуу үрп-адаттары; үчүнчү тарабынан - ар түрдүү себептерге байланыштуу маданий-маалыматтуулук борборлордун кызматтарынан пайдалануу мүмкүнчүлүгүнөн чектелүүсү (андай борборлордун жоктугу, алардын алыс жайгашкандыгы жана башка)...” [3]. Ошого байланыштуу айылдыктардын жашоосундагы үй-бүлөнүн маанисин алардын баа берүү тилкелери аркылуу анализдеп көрүү биздин изилдөөбүздүн негизги максаттарынан болуп саналат.

Социалдык институт катары үй-бүлөнүн азыркы мезгилдеги абалы жана өнүгүүсүнүн динамикасын изилдөө максатында биз тарабынан жарым формалдуу усул менен айылдык үй-бүлөлөрдүн арасында социологиялык изилдөө жүргүзүлгөн. Изилдөөгө 150 респондент тартылып ал төмөндөгүдөй когортада бөлүштүрүлгөн: 50% эркектер 75 адам, 50% аялдар 75 адам. Жаш өзгөчөлүктөрү боюнча 18-29 жаштагы 25 аял жана 25 эркек, 30- 49 жаштагы

25 аял жана 25 эркек, 50 жана андан жогорку жаштагы 25 аял жана 25 эркек.

Жынысы жана жашы боюнча сурамжылоого катышкандар төмөнкүдөй болуп бөлүндү: 45,8% - эркектер, 54,2% - аялдар, 34,9% - 18-29 жаштагылар, 26,9% - 30-49 жаштагылар, 38,6% - 50 жаштан жогоркулар. Билим деңгээли боюнча: 2,4% - башталгыч билимдүүлөр, 13,3% - жалпы орто билимдүүлөр, 16,9% орто кесиптик билими барлар, 67,5% - жогорку жана бүтпөгөн жогорку билимдүүлөр. Сурамжылоо жүргүзүлгөндөрдүн 66,3% - никеде тургандар, 20,5% үйлөнө (турмушка чыга) электер, 7,2% ажырашкандар, 6,0% жесир калгандар.

Жүргүзүлгөн изилдөөлөрдүн натыйжасында үй-бүлөлүк жашоонун материалдык тарабы көйгөйлүү аспект болуп эсептелет. Респонденттердин пикири боюнча эгерде алардын расмий кирешесинин деңгээли менен өлчөй турган болсок айыл жашоочуларынын бештен бир бөлүгү чындыгында жакырчылыктан төмөн деңгээлде жашашат: 20,5% үй-бүлөнүн киши башына алынган кирешеси 4500 сомдон аз. Бул - үй-бүлөнү тиешелүү деңгээлде

камсыздай албай турган, ошондой эле жашоо сапатынын жогорку деңгээлин камсыздай албай турган эң аз минимуму. Үй-бүлөлөрдүн жарымы - 45,8%ы үй-бүлөнүн киши башына эсептеген минималдуу бөлүктөн жогору-айына 4500дөн 10000 сомго чейинки кирешеси барлар. Үчтөн бир бөлүгү жогорку деңгээлдеги кирешеге ээ - киши башына 10 миң сомдон жогору. Ошентип, айылда кирешелеринин деңгээли боюнча өтө жогорку, жогорку жана төмөнкү деңгээлдеги социалдык катмарларга бөлүнүү бар.

Азыркы замандагы айылдык үй-бүлөнүн социомаданий портрети баалуулук артыкчылыктарынын кээ бир шкаласын түзүүнү талап кылат. Респонденттерге негизги баалуулуктар болгон үй-бүлө-мансап-сүйүү-акчанын алган орду - өзүнүн жашоосундагы маанилүүлүгүнүн даражасы боюнча ажырымдап көрүү сунуш кылынган. Баалуулуктардын артыкчылыктарынын иерархиясын түзүүдө сурамжылоо жүргүзүлгөн айылдыктардын 85,9%ы маанилүүлүгү боюнча биринчи орунга үй-бүлөнү коюшту, ал эми айылдыктардын 7,8%ы үй-бүлөнү экинчи орунга коюшту, жана сурамжылангандардын 3,1%ы гана үчүнчү жана төртүнчү орундарга коюшкан. Ошентип, үй-бүлө баалуулугу айылдык жарандардын артыкчылыгында шексиз түрдө башкы орунду ээлейт, ал эми сүйүү болсо үй-бүлө мамилелеринин негизи катары экинчи орунда. Бул айыл коомдоштугунун аң-сезиминде үй-бүлө институтунун жогорку маанилүүлүгүн көрсөтүүчү өтө олуттуу фактор болуп эсептелет.

Сурамжылоо жүргүзүлгөн айылдыктардын басымдуу көпчүлүгү өзүн өзү анализдөөгө, өзүнүн башынан өткөндөргө ой жүгүртүүгө шыктуу жана өзүнүн кыймыл-аракетин, кылган иштерин, өзүнүн жашоодогу жетишкендиктерин анализдөө адаттары бар. Айылдыктардын 78,8% тез-тез өзүнүн өмүр жолун, кылган иштерин анализдеп тураарын белгилешкен, 21,3% гана мындай адаттарды аткарышпайт. Өзүн өзү анализдөөгө сурамжылоо жүргүзүлгөндөрдүн жашы түздөн-түз таасир берет: Респонденттер канчалык жаш болсо алар ошончолук өзүнүн башынан өткөндөргө ой жүгүртүүгө (рефлексияга) жөндөмдүү. Андыктан өзүн-өзү анализдөө адамдын интеллекти жана акыл-эсинин жөндөмдүүлүгү менен түздөн түз байланыштуу болуп саналат.

Изилдөөнүн анализинин дагы бир багыты айылдыктар тарабынан үй-бүлө, ата-энелер тарабынан берилген кеңештери, башкача айтканда үй-бүлө мамилелериндеги кээ бир салттуулуктар. Изилдөөлөрдүн натыйжасынан көрүнүп тургандай респонденттердин басымдуу көпчүлүгү (96,3%) өзүнүн ата-энесинин үгүт-насааттарын эстей алышты, бул биздин пикирибиз боюнча өтө маанилүү факт: курагына карабай айылдыктардын аң-сезиминде ата-энелеринин үгүт-насааттары жана салттуулуктун ролу да абдан жогору. Ата-энелердин үгүт-насааттарынын арасынан эмгекчилдикке, ак ниеттүүлүккө жана абийрдүүлүккө үндөгөн, адамдар менен жакшы мамиледе болууга жана жакшы адам болууга

тишелүү кеңеш, насыяттар көп жолугат: “Жакшы адам болуп чоңойгула” (29 жаштагы аял), “Апам ар дайым жакшы адам болгула деп айтчу” (23 жаштагы аял), “Ак ниеттүү болуп, алдабаганга жана уурдабаганга үйрөтчү” (25 жаштагы аял), “Сөзгө кулак сала билүүнү, адам болууну айтчу” (27 жаштагы аял), “Акылдуу, ак ниеттүү, адилеттүү, боорукер болууну” (29 жаштагы аял), “Ак ниет болуп, адал иштөөнү айтчу” (28 жаштагы эркек), “Урулук кылбоо, жалган айтпоо” (54 жаштагы эркек), “Башкаларга жардам берүү жана колдоо” (59 жаштагы эркек), “Ак эмгек менен иштеп табуу” (59 жаштагы эркек).

Айылдыктарга өзүнүн жашоо-өмүр жолун макал-лакаптар менен билдирүү да бир топ кызыктуу. Бул пикирлерде айылдык жарандардын жашоодогу максаты менен ураанынын жана өмүр жолунун бекем байланышы байкалып турат: Эрежеге ылайык бул пикирлерде бир эле сөз менен ар түрдүү рухий маани-маңыз жана символдор берилип, жогоруда белгиленген мейкиндиктерде бири-бири менен айкалышып, кайталанат жана бул айыл менталитетинин бүтүндүгүн символдоштуруп турат.

Айылдык аялдар өзүнүн өмүр жолуна мүнөздөмө берүүдө төмөндөгүдөй ой-пикирлерди пайдаланышат: “Кыбыраган кыр ашат”, “Жети өлчөп бир кес”, “Бүтпөй калган иштин баары жакшылыкка”, “Бир гана алга карай”. Бул ой-пикирлерде аялдардагы табигый мүнөз болгон сабырдуулук, акылдуулук, оор басырыктуулук чагылып турат. Ал эми эркектерге көбүрөөк төмөнкүдөй ой-пикирлер таандык: “Аракетиңе жараша берекет” (31 жаштагы эркек), “Көп жашаган эмес көптү көргөн билет” (28 жаштагы эркек), “Бирөөнү сөз кылба, өзүң да сөзгө калбайсың” (27 жаштагы эркек), “Жалгыз дарак бак болбойт” (43 жаштагы эркек). Бул пикирлерде кыйынчылыктарды жеңип чыгууга болгон аракет, бири-бирине жардам берүү, колдоо чагылдырылып турат.

Айылдагы үй-бүлө-нике мамилелериндеги кийинки олуттуу аспект бул айылдыктардын жашоо абалы жана андагы үй-бүлөнүн орду. В.Е.Силконун аныктамасы боюнча үй-бүлөнүн рекреациялык милдети адамдын физикалык, психикалык касиетин калыбына келтирүүдө көрүнөт. Үй-бүлө - күнүмдүк негизги рекреациялык институт, анткени индивиддер так үй-бүлөдөн физикалык дагы, материалдык дагы моралдык дагы жана ошондой эле бири-биринен психологиялык дагы жардам алышат [4]. Мурда белгилегендей, айылдык жарандардын жашоосунда жумуш башкы орунду ээлейт: алардын жашоосу көбүнчө алардын эмгектенүүсү жана өз эмгеги менен үй-бүлөсүнө жана жакындарына жардам берүү мүмкүндүгү менен аныкталат. Ошону менен бирге жашоонун негизги курамдык бөлүгү болуп бош убакыт (эс алуу) жана аны өткөрүү жөндөмү болуп саналат. Ушуга байланыштуу айылдыктардын өзүнүн эс алуусун кандай өткөрө тургандыгын жана алардын кызыгууларын (хоббисин) сурамжылап көрдүк. Үй-бүлөнүн эс алуусунун мүнөздүү көрүнүшү болуп – жубайлардын чогуу жана өз

алдынча, үйдө, үйдөн сырткары эс алуусу; активдүү – пассивдүү, уюшулган - уюшулбаган ж.б. түрлөрүн өзүнө камтыйт. Биздин изилдөөлөрүбүздүн натыйжасы көрсөткөндөй айылдыктардын 86,7%ы жашына, жынысына жана үй-бүлөлүк абалына карабай кандайдыр бир кызыгууга ээ. Айыл жашоочуларынын хоббиси ар түрдүү: кроссворддорду чечүү, тикмечилик тигүү, музыкалык аспаптарда ойноо, ырдоо, спорт, окуу, музыка угуу, бийлөө, телевизор көрүү, сүрөт тартуу ж.б. нерселер менен алек болуу эсептелет. 30 жашка чейинки аялдардын бир нерсе менен алектенүүсү бир топ кеңири: “Спорт менен машыгам” (25 жаштагы аял), “Чет тилдерди үйрөнүү жана окуу менен алектенем” (23 жаштагы аял), “Романтикалык темаларды окуу” (23 жаштагы аял), ал эми аялдардын жашы улгайган сайын алардын бир нерсе менен алектенүүсү чектелип барат. 30-50 жаштагы аялдар көбүрөөк адабий китептерди окуу, теле берүүлөрдү көрүү менен алектенишет. Көрүнүп тургандай жашы өйдөлөгөн сайын көбүрөөк үй-бүлөлүк жумуштар менен алек болуу басымдуулук кылып, олуттуу бир нерсе менен алектенүүгө убакыт жетпей барат.

Эркектерге келсек, бош убагындагы алардын кызыгуулары бир топ башкача: футбол ойноо, окуу, жер менен иштөө, маркаларды чогултуу, компьютерде ойноо, балык уулоо, теннис ойноо ж.б. 50 жаштан өткөн эркектер үчүн бакчылык жана балык уулоо көбүрөөк кызыктуу. Ал эми жашыраак респонденттер көбүнчө спортко кызыгышат: “күнүгө эки саат бокс менен машыгам” (32 жаштагы эркек), “Күнүгө спорт менен алектенемин” (37 жаштагы эркек).

Таблица 1

Айылдыктардын хобби үчүн бөлгөн убактысы жашына көз каранды

(сурамжылоо жүргүзүлгөндөргө карата % менен)

Жашы	Хобби үчүн күнүгө бөлүнгөн убакыт				Бардыгы
	Күнүгө 1 сааттан аз	Күнүгө 1-2 саат	Күнүгө 2-сааттан көп	Күн сайын эмес	
16-29 жаш	12,0	12,0	44,0	32,0	100,0
30-49 жаш	10,0	20,0	40,0	30,0	100,0
50жаш андан жогору	7,7	30,8	30,8	30,8	100,0
Бардык жооп бергендер	9,8	21,3	37,7	31,1	100,0

Ошол эле учурда айылдык жарандар убактысынын көбүрөөк бөлүгүн үй-бүлөсүнүн камкордугуна жумшайт: сурамжылоо жүргүзүлгөндөрдүн

80,0% үй-бүлөсүнө күнүнө эки сааттан көбүрөөк убактысын же “өзүнүн бош убактысынын баарын” арнай тургандыгын белгилешкен. Аялдар эркектерге салыштырмалуу үй-бүлө камкордугуна убактысынын көбүрөөк бөлүгүн жумшашат: эгерде күнүнө эки сааттан көбүрөөк убактысын эркектердин 59,4% жумшаса, аялдардын 95,3% жумшашат.

Таблица 2.

Жынысы боюнча айылдыктардын үй-бүлөсүнө бөлгөн убактысы (сурамжылоо жүргүзүлгөндөргө карата % менен)

Респонденттердин жынысы	Үй-бүлөгө бөлгөн убактысы				Бардыгы
	Күнүгө 1 сааттан аз	Күнүгө 1-2 саат	Күнүгө 2-сааттан көп	Күн сайын эмес	
эркектер	6,3	25,0	59,4	9,4	100,0
аялдар	2,3	2,3	95,3		100,0
Бардык жооп бергендер	4,0	12,0	80,0	4,0	100,0

Айылдыктарда жеке өзүнө бөлгөн убактысы тескерисинче бир топ чектелүү: алардын көпчүлүгү өзү үчүн 1-2 сааттан ашпаган бош убактысын сарптабайт, ал эми 13,4% мындай бош убактыны өзүнө күн сайын жумшай албайт. Жашы улгайган сайын бул үлүш жогорулайт мисалы 50 жаштан жогорку айылдык жарандардын арасынан 24,1% мындай мүмкүнчүлүктө өзүнө күн сайын эле убактысын бөлө алышпайт [5].

Ошентип, үй-бүлөлүк статусу кандай болгонуна карабастан айылдыктар өзүнүн жеке убактысынын көбүрөөк бөлүгүн сөзсүз түрдө үй-бүлөсүнө жумшайт деп белгилөөгө болот. Бул айылдык коомдоштуктун жашоосунда үй-бүлө социалдык институт катары өтө маанилүү экенин көрсөтөт жана айыл жашоочуларын үй-бүлөлүк баалуулуктардын жана салттардын транслятору катары мүнөздөйт.

Колдонулган адабияттар:

1. Харчев А.Г. Брак и семья в СССР. М.: Мысль. 1979. с. 75.
2. Olson, D.H., DeFrain, J. (1997). Marriage and the family: Diversity and strengths. Mountain View, CA: Mayfield, P. 9.
3. Плоткин М.М. Сельская семья как институт образования: аналитический доклад [Текст] / М.М. Плоткин. М., 2007. Серия «Модернизация образования и социальное развитие села». Выпуск 63. С.3-4
4. Силко В.Е. Рекреационная функция семьи и ее реализация // Сборники конференций НИЦ Социосфера. 2011. №32. С.12
5. Социологиялык изилдөө автор тарабынан жарым формалдуу усул менен Кыргызстан айылдарынын айылдык үй-бүлөлөрдүн арасында жүргүзүлгөн. Изилдөөгө 150 респондент тартылып 3 когортада талапка ылайык бөлүштүрүлгөн.

Рецензент: д.соц.н., профессор Бектурганов К.Б.